

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-32>**Світлана БАДЕР,***orcid.org/0000-0002-9225-423X*

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *svetmira23@meta.ua***Марія ПОЧИНКОВА,***orcid.org/0000-0002-1383-7470*

доктор педагогічних наук,

професор кафедри початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *rochinkovam@gmail.com***Віталій КУРИЛО,***orcid.org/0000-0003-2471-3358*

доктор педагогічних наук, професор,

перший проректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *donluga@gmail.com*

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ВПЛИВУ ІНФОДЕМІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ¹

Стаття присвячена проблемі інфодемії, яка набула широкомасштабності в умовах російсько-української війни та стала реальною загрозою щодо маніпуляцій колективною свідомістю громадян не лише на рівні української держави, а й на світовому рівні. У межах розвідки інфодемія визначається як стрімке розповсюдження інформації (як правдивої, так і фейкової, викривленої) з різних джерел, що в умовах російсько-української війни стає своєрідним різновидом ментальної війни росії проти України.

Авторами узагальнено наративи росії проти України, які почали запускатися в інформаційний простір ще до подій 2014 р, а також ті, що активно просуваються після лютого 2022 р.

Визначено провідні маніпулятивні техніки, що використовуються в ЗМІ, соціальних мережах, зокрема: техніка емоційного повідомлення, техніка віддзеркалення, техніка сумніву або «альтернативних фактів».

У статті критичне мислення розглядається як потужний засіб протидії інфодемії на сучасному етапі становлення суспільства. Феномен «критичне мислення» тлумачиться як тип мислення, що дозволяє особистості критично ставитись до інформації з різних джерел, виокремлювати правдиві факти від фейків, аналізувати, узагальнювати інформацію, робити аргументовані висновки, ефективно прогнозувати й моделювати майбутнє, що в сучасних умовах є своєрідним гарантом безпеки громадянина. Узагальнено та подано провідні характеристики критично мислячої особистості (розуміння й усвідомлення наявності альтернатив щодо будь-якої тези; наполегливість та дисциплінованість при аналізі інформації; здатність формулювати власні судження й аргументувати їх; уважність, зосередженість та спостережливість у процесі пошуку та обробки інформації; точність під час аналізу отриманих даних; здатність до визнання власних помилок та відповідної корекції стратегії подальших дій; гнучкість; здатність до саморозвитку та самовдосконалення).

Обґрунтовано можливості критичного мислення як засобу протидії інфодемії, а саме: можливість вдалого аналізу будь-якої інформації, у тому числі, фактчекінг, здатність до розуміння контексту, у якому подається інформація, здатність застосовувати здоровий скептицизм та об'єктивізм, можливість розпізнавати психологічні маніпуляції, бути медіа компетентним тощо.

Доведено, що сформоване критичне мислення сприяє кращому розумінню реальності, зменшує негативний вплив маніпуляцій і допомагає приймати обґрунтовані рішення, що виступає гарантією психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: інфодемія, епоха пост-правди, інформаційна психологічна операція, критичне мислення, інформаційна російсько-українська війна.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України»

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
Head of the Department of Early and Preschool Child Development
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua*

Mariia POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Primary School Education
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com*

Vitalii KURYLO,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
First Vice-Rector
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) donluga@gmail.com*

CRITICAL THINKING AS A MEANS OF COUNTERING THE INFLUENCE OF THE INFODEMIC IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article is devoted to the problem of the infodemic, which became widespread in the conditions of the Russian-Ukrainian war and became a real threat to the manipulation of the collective consciousness of citizens not only at the level of the Ukrainian state, but also at the world level. Within the scope of intelligence, infodemic is defined as the rapid spread of information (both true and fake, distorted) from various sources, which in the conditions of the Russian-Ukrainian war becomes a kind of mental war of russia against Ukraine.

The authors summarized the narratives of russia against Ukraine, which began to be launched in the information space even before the events of 2014, as well as those that are actively promoted after February 2022.

The leading manipulative techniques used in mass media and social networks are defined, in particular: the technique of emotional communication, the technique of mirroring, the technique of doubt or «alternative facts».

The article considers critical thinking as a powerful means of countering the infodemic at the current stage of society's development. The phenomenon of «critical thinking» is interpreted as a type of thinking that allows an individual to be critical of information from various sources, to distinguish true facts from fakes, to analyze, summarize information, draw reasoned conclusions, effectively forecast and model the future, which in modern conditions is a kind of guarantor of security a person. The leading characteristics of a critical thinking personality are summarized and presented (understanding and awareness of the existence of alternatives for any thesis; perseverance and discipline in analyzing information; the ability to formulate one's own judgments and argue them; attentiveness, concentration and observation in the process of searching for and processing information; accuracy during analysis of the received data; the ability to recognize one's own mistakes and the appropriate correction of further actions; the ability to self-develop and improve oneself).

The possibilities of critical thinking as a means of countering the infodemic are substantiated, namely: the ability to successfully analyze any information, including fact-checking, the ability to understand the context in which information is presented, the ability to apply healthy skepticism and objectivism, the ability to recognize psychological manipulation, to be media competent, etc.

It has been proven that the formed critical thinking contributes to a better understanding of reality, reduces the negative impact of manipulations and helps to make informed decisions, which acts as a guarantee of the psychological safety of the individual.

Key words: *infodemic, post-truth era, informational psychological operation, critical thinking, informational Russian-Ukrainian war.*

У сучасному світі постійних трансформацій, стрімкого розвитку медіа технологій, тотальної інформатизації та глобалізації актуалізується проблема інформаційної безпеки особистості. Події останніх років, зокрема, світова коронавірусна пандемія, повномасштабне вторгнення РФ на територію незалежної України, нестабільна геополітична ситуація на Близькому Сході провокують ситуацію невизначеності серед населення України та брак довіри до інституту держави та офіційних інформаційних джерел. Як наслідок, з'явився феномен інфодемії – поширення значного обсягу інформації, у тому числі, неправдивої, але емоційно забарвленої.

літична ситуація на Близькому Сході провокують ситуацію невизначеності серед населення України та брак довіри до інституту держави та офіційних інформаційних джерел. Як наслідок, з'явився феномен інфодемії – поширення значного обсягу інформації, у тому числі, неправдивої, але емоційно забарвленої.

Пересічному громадянину в сучасних реаліях складно відрізнити правдиву інформацію від фейкової, а значний обсяг контенту наразі сприймається особистістю крізь призму вже сформованого світогляду, певної точки зору, що, частіше за все, також була нав'язана ззовні без критичного осмислення та перевірки фактів. «У «постправдивому світі» масова свідомість найчастіше розглядається як така, що характеризується неглибоким й поверховим трактуванням реальних подій. Представник мас бачиться посередньою пересічною людиною досить скромних інтелектуальних здібностей. Доступні зразки, зрозумілі ідеали, ефективні моделі поведінки – усе це масова культура доносить до масової людини за допомогою стереотипів, шаблонів і кліше. Це є благодатним ґрунтом для маніпулювання масовою свідомістю з боку зацікавлених соціальних груп і політичних сил» (Калиновський, Жданенко, 2022: 31). Тож, актуалізується проблема формування критичного мислення особистості як засобу протидії інфодемії.

Зазначимо, що феномен інфодемії досліджено у роботах В. Батиргареєвої, С. Жданенко, І. Іванової, Ю. Калиновський, О. Кочубейник, М. Ожевана, І. Пуцятої та ін.

З іншого боку, критичне мислення вивчається у різних площинах:

– як певний тип світогляду особистості (R. Ennis, C. Hundleby);

– як психолого-педагогічна характеристика якостей критично мислячої особистості (J.A. Braus, J. Dewey, A. Crawford, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. F. Halpern, W. Huitt, P. A. Facione, D. Wood);

– як педагогічна категорія та/або технологія (С. Бадер, О. Пометун, М. Починкова, С. Терно, В. Ягоднікова).

Натомість, все ще бракує робіт, присвячених аналізу категорії «критичне мислення» як засобу протидії впливу інфодемії, що наявна у сучасному інформаційному просторі.

Отже, **метою** статті є дослідження можливостей критичного мислення як засобу протидії негативного впливу інфодемії в умовах російсько-української війни.

Перш за все, визначимось із сутністю провідних понять розвідки, а саме: інфодемія та критичне мислення.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє визначити сутність інфодемії як:

– комплексний ефект, що породжується складними, нелінійними впливами розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (О. Кочубейник) (Кочубейник, 2022: 94–95);

– масове поширення різного роду інформації (як точної, так і фейкової); стрімке зростання кількості та масштабів поширення фейкової інформації (М. Ожеван) (Ожеван);

– дезінформаційний квант, що стрімко поширюється за допомогою кіберпростору; так званий «масовий психоз» в умовах глобалізації (В. Батиргареєва) (Батиргареєва, 2020: 49).

Отже, інфодемію будемо розглядати як стрімке розповсюдження інформації (як правдивої, так і фейкової, викривленої) з різних джерел, що в умовах російсько-української війни стає засобом психологічної маніпуляції масовою свідомістю людей та своєрідним різновидом ментальної війни росії проти України.

Уперше термін «інфодемія» було використано Т. Гебреїсусом (гендиректор Всесвітньої організації охорони здоров'я), який визначав та спростував фейки щодо коронавірусної хвороби та негативних наслідків вакцинації, а, власне, запуск фейків про коронавірусну хворобу визначив як маніпулятивний засіб підвищення ЗМІ власних рейтингів.

У сучасних соціально-політичних реаліях, у яких опинилась українська держава, інфодемія набуває іншого контексту, натомість, шириться ще більш стрімко. Зауважимо, що дефініція «інфодемія» уміщує в собі дві складові, зокрема: інформація та епідемія, тож, говоримо, про стрімке розповсюдження інформації (зі швидкістю епідемії). Не дивно, що в Оксфордському словнику з психології знаходимо термін «епоха пост-правди» (post-truth), що характеризується як сукупність історичних умов, коли емоційні або особистісні переконання конкретної людини впливають на громадянську думку та свідомість більше, ніж об'єктивні факти (A dictionary).

Apple, Google, Facebook, YouTube, Instagram нині здійснюють більш потужний вплив на спосіб інтерпретації реальності, ніж релігії, офіційні інститути і державна влада загалом (Кочубейник, 2022: 89). Погоджуємось із думкою О. Кочубейник, та вважаємо, що пересічні громадяни воліють звернутися до соціальних мереж для отримання актуальної інформації з проблеми, що їх турбує, ніж уважно почитати закон чи постанову на офіційних сторінках державних установ.

Як наслідок, маємо чимало «експертів» з різних галузей у мережі TikTok, які в умовах воєнної агресії РФ коментують офіційні документи, прогнозують подальші дії країни-агресора або наміри лідерів різних країн, дають поради, деякі намагаються визначити точну дату закінчення війни тощо. Це, своєю чергою, провокує появу значної кількості необґрунтованих тверджень, чуток,

які подаються в емоційно-привабливій формі у вигляді коротких відео. Загроза інфодемії полягає в тому, що існує реальна ймовірність маніпуляції громадською свідомістю та настроями значної частини населення, що може призвести до масових безпорядків, маніпуляцій з боку противника та переконання у вірності своїх рішень та дій широкого кола осіб.

В умовах російсько-української війни інфодемія стала ще однією пандемією XXI століття. Росія веде активну інформаційно-ментальну війну проти України поряд з фізичними воєнними діями. Зауважимо, що з'являється такий термін в контексті інформаційної війни, як ПІСО – інформаційно-психологічні операції або інформаційно-психологічні спеціальні операції, що спрямовані на вплив сприйняття, мислення, поведінки особистості відповідно до «запущеної» інформації для впливу на масову свідомість.

До провідних цілей російської ПІСО проти України належать:

- дезінформація населення (навмисне поширення неправдивої інформації для введення в оману);

- маніпуляція громадською свідомістю (психологічний тиск на думки та настрої громадян з метою змінити їхні погляди, викликати сумніви);

- підрич психологічної стійкості та морального духу громадян (створення паніки, страху, відчуття безсилля);

- тиск та вплив на рішення керівних структур держави (для прийняття ними рішень, вигідних для сторони, що провадить ПІСО) (Богуш, 2022).

Влада країни-агресорки активно використовує різні інформаційні впливи для маніпулювання свідомістю власних громадян та громадян України. Так, ще задовго до подій 2014 року росія намагалася укорінити низку тез в інформаційному просторі, зокрема: «Донбас та Крим – споконвічна російська територія», «російський та український народи – брати», «більшість в Україні розмовляє російською мовою» тощо.

Після 2014 року країна-агресорка розширює коло наративів та позиціонує такі: «Україна «незаконна» держава», «в Україні відбулося захоплення влади на Майдані», «українські військові – фашисти та нацисти», «на Україні відбувається геноцид російськомовних», «на Україні внутрішній конфлікт, російських військ там не має».

Уже в 2022 році додаються більш фантастичні наративи: «Україна – маріонетка Заходу», «до кордонів Російської Федерації підійшло НАТО, тож Росія змушена захищатися», «на території України Захід створив біолабораторії, де розробляють

біологічну зброю», «в Україні шириться фашизм, існує нацистський режим/ уряд, з яким треба терміново боротися» тощо (Литвин, 2023: 11–26; Юськів 2020: 226–232).

Зауважимо, що такі наративи активно просуваються не тільки для українського народу, а, в першу чергу, для російського з метою виправдання так званої «СВО (спеціальної воєнної операції)». Недарма кожен окупований населений пункт України російська влада називає звільненим (від «незаконної української влади», «від нацистів» тощо).

Сучасні дослідники інформаційної війни, яку реалізує росія, зауважують, що країна-агресор використовує низку маніпулятивних тактик в інформаційному полі, зокрема:

- техніка емоційного повідомлення, коли за основу обирається абсолютно вигадана історія, яка не може жодного залишити байдужим через «посягання на святі цінності», зокрема: діти, дитинство, жінка-матір, родина, чоловік-захисник тощо. Як приклад, історія про маленького хлопчика, якого розіп'яли українські нацисти у 2014 р. після визволення Слов'янська;

- техніка віддзеркалення, коли опонент обвинувачується у поведінці, що притаманна тому, хто звинувачує. Так, в ЗМІ країни-агресорки постійно йдеться про «нацистський режим», захват влади в Україні, авторитарний режим тощо. Натомість, саме в росії абсолютно відсутній демократичний режим, свобода слова, але є авторитарна цензура, переслідування опозиціонерів, а на чолі держави стоїть авторитарний лідер, який управляє, по факту, близько 20 років;

- техніка сумніву або «альтернативних фактів» – в офіційних ЗМІ країни-агресора починають обговорювати певний факт, шукаючи в ньому надумані протиріччя, а далі видаються чимало альтернативних версій і, у такий спосіб, намагаються перевантажити свідомість глядача інформацією. У таких умовах вже важко шукати правду, людина обирає те, що простіше, легше сприймається.

Цей перелік не є вичерпним, але на основі означених маніпуляцій побудовано чимало інших, що легко впізнати й спростувати, володіючи навичками критичного мислення.

Зупинимось на сутності феномену «критичне мислення», яке сьогодні розглядається як:

- розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру (Дж. Браус, Д. Вуд) (Braus, Wood, 1993);

- мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фак-

тів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізу всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів (А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулія) (Кроуфорд, Саул, Метьюз, Макінстер, 2006: 13);

– уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження (Lipman, 1988: 38–43).

Отже, критичне мислення є таким типом мислення, що дозволяє особистості критично ставитись до інформації з різних джерел, виокремлювати правдиві факти від фейків, аналізувати, узагальнювати інформацію, робити аргументовані висновки, ефективно прогнозувати й моделювати майбутнє, що в сучасних умовах є своєрідним гарантом безпеки людини.

Очевидно, що сформоване критичне мислення сприяє кращому розумінню реальності та є своєрідним захисним бар'єром на шляху дезінформації.

У наших попередніх розвідках ми вже визначили провідні риси критично мислячої особистості, до яких ми зарахували:

- розуміння й усвідомлення наявності альтернатив щодо будь-якої тези;
- наполегливість та дисциплінованість при аналізі інформації;
- здатність обробляти інформацію з використанням різних методів;
- здатність формулювати власні судження й аргументувати їх;
- уважність, зосередженість та спостережливість у процесі пошуку та обробки інформації;
- точність під час аналізу отриманих даних;
- чесність з оточуючими та самим собою;
- здатність до визнання власних помилок та відповідної корекції стратегії подальших дій;
- гнучкість;
- здатність до саморозвитку та самовдосконалення (Курило, Починкова, Бадер, 2023).

Визначимо ключові можливості критичного мислення як засобу протидії інфомедії. Так, сформовані навички критично мислячої особистості дозволяють більш *вдало аналізувати* вхідну інформацію з різних джерел. Людина чітко усвідомлює, що будь-яка теза має підлягати перевірці на офіційних джерелах / сайтах, особливо, якщо це стосується зміни в законах, підзаконних актах, ціноутворенні тощо. Крім того, варто звернути увагу на авторитетність джерела. Наприклад, у соціальних мережах щодня з'являються заголовки типу «Президент назвав дату /умову закінчення війни» або «війна завершиться в 2024 році...». Натомість, якщо перевірити ті чи ті висловлювання, які здебільшого вирвані з контексту прямої

мови, то виявиться, що сенс посилу був інший, а різні ресурси намагаються просувати популярність в такий спосіб.

Складовою вдалого аналізу є так званий «фактчекінг» – перевірка фактів. Це можливо на основі аналізу не одного, а декількох джерел для того, щоб скласти максимально об'єктивну картину щодо певної події, явища, висловлювання.

Сформоване критичне мислення дозволяє не лише вдало аналізувати інформацію, але й *розуміти контекст* будь-якого контенту. Особистість, що володіє навичками критичного мислення орієнтується в причинно-наслідкових зв'язках, що вплинули на розвиток подій, явищ, що допомагає уникнути спрощених трактувань та прийняття інформації «на віру». Крім того, знання історії того чи того питання сприяє розумінню походження того чи того наративу. Наприклад, відому тезу росії про те, що «Україна завжди була частиною руських земель», легко спростувати, володіючи елементарною базою шкільних знань з історії України. Наразі у більшості закладів вищої освіти (ЗВО) до складу освітніх програм уведено освітній компонент «Історія української державності», що дозволяє зрозуміти витоки українського державотворення, його специфіку, особливості українського менталітету тощо.

Чимало дослідників сьогодні наголошують на схожості критичного та наукового мислення, коли місія першого «забезпечувати необхідне науково-раціональне підґрунтя у повсякденному житті, буденних комунікативних ситуаціях та ситуаціях вибору» (Козаченко, 2020: 41). Тобто сформоване критичне мислення дозволяє застосовувати в ситуаціях невизначеності *здоровий скептицизм та об'єктивізм*, особливо, коли інформація є сумнівною, натомість емоційно забарвленою. Це дозволяє уникнути поспішних висновків та прийняти рішення на основі детального аналізу з урахуванням контексту ситуації, під час якої, власне, неперевірена інформація з'явилась. Звісно, мова йдеться про здоровий скептицизм, оскільки надмірне його використання може призвести до надмірного пошуку рішення, марної трати часу та ускладнить аналіз, а критичне мислення замінить банальною критикою.

Особистість із розвиненим критичним мисленням здатна *розпізнавати маніпуляції* у різних видах контенту, визначати провідні та, на основі цього, аналізувати інформацію, що поступає. Аналіз наукових розвідок учених останніх десяти років свідчить про існування низки маніпулятивних технік російської пропаганди, зокрема: «велика брехня», «гнилий оселедець», «очевидно, що...», «60 на 40%», «поділити та володарювати».

Так, тактика «великої брехні» полягає у тому, що агресор видає абсурдний факт за істину в такий нахабний спосіб, коли особистість просто не може повірити, що це неправда. Як приклад, теза про те, що «Україна готувала війну й напала б першою».

Провідна мета тактики «гнилий оселедець» – очорнити репутацію противника, навіть, не добираючи відповідних доказів. Тактика спрацьовує, оскільки у свідомості людини все одно оселяються сумніви та підозри, які завдають руйнації вірі. Оскільки чимало людей не перевіряють інформацію в офіційних джерелах (це стосується і висловлювань політиків), то певні обвинувачення просто сприймаються на віру.

Маніпулятивна тактика «очевидно, що» побудована на моделюванні тези у такий спосіб, ніби це вже очевидна істина та багато хто про неї знає напевно. Наприклад, «відомо, що Росія ніколи ні на кого не нападала...».

Більш продуманою є тактика «60 на 40%», коли той чи той інформаційний ресурс видає 60% правдивої, перевіреної інформації, тоді як 40% – фейкової, яка запускається у сприятливий час, є дозволеною, виглядає емоційно привабливо.

Зауважимо, що сьогодні в інформаційному просторі з'являється чимало сторінок, каналів, сайтів, які позиціонують себе як українські, патріотичні, національні тощо. Натомість, вони виявляються засобом російської пропаганди. Фахівці радять перевіряти інформацію на сумнівних ресурсах за допомогою низки критеріїв:

- дата створення каналу / сторінки – зазвичай, спеціально створені для російської пропаганди ресурси з'явилися нещодавно (не більше 1–2 років);
- наявність / відсутність позначки верифікації;
- у тексті контенту наявні помилки, описки, русизми;
- наявність / відсутність посилань на джерела;
- наявність провокаційних, емоційно забарвлених заголовків;
- наявність бездоказових звинувачень, відповідних цитат, фактів;
- наявність нав'язливих, інколи, шаблонних наративів;

– подача інформації крізь концепт «теорія змов» (Як розпізнати).

Тож, на таких ресурсах існує велика вірогідність стикнутися як з правдивою інформацією, так і з відверто пропагандистською, навмисно викривленою для маніпулювання колективною свідомістю громадян.

«Поділити та володарювати» – одна з ключових технік, що дозволяє швидко поділити людей на ворожі табори завдяки певним розбіжностям у поглядах, вірі, мові тощо. Так, росія використала цей прийом ще більше 10 років тому, коли почала просувати фейк про утиск російськомовного населення на Донбасі та в Криму. Мовне питання і зараз постає дуже гостро на тлі такої маніпуляції.

Сформоване критичне мислення тісно пов'язано з *медіакомпетентністю особистості*, що тлумачиться сьогодні як сукупність знань, умінь та навичок, які забезпечують критичний аналіз, оцінку, використання, створення й передавання медіатекстів; аналіз складних медіапроцесів у суспільстві (Бондаренко, 2020: 57).

По-перше, від рівня сформованості умінь та навичок перевіряти будь-яку інформацію в соціальних мережах за допомогою сайтів, фактчекінгу, програмного забезпечення залежить і ступінь розвиненості критичності мислення. По-друге, маємо і зворотній зв'язок – сформоване критичне мислення сприяє підвищенню рівня медіакомпетентності, оскільки особистість воліє опанувати ті чи ті ресурси для вдалої роботи з інформацією.

Отже, критичне мислення є ключовою навичкою в сучасному інформаційному середовищі, де дезінформація може швидко поширюватися і впливати на громадську думку. Розвиток критичного мислення сприяє кращому розумінню реальності, зменшує вплив маніпуляцій і допомагає приймати обґрунтовані рішення. У контексті протидії російським наративам це особливо важливо, оскільки дозволяє ефективніше захищатися від інформаційної агресії. Зважаючи на все вищесказане, можемо сказати, що критичне мислення виступає ефективним засобом протидії впливу інфомедії в умовах російсько-української війни.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні специфіки ІПСО та шляхів боротьби з нею засобами критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батиргареева В. С. Інфомедія як умова криміналізації кіберпростору. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2020. С. 19–21.
2. Богуш Д. Сучасні особливості інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) в умовах гібридної війни РФ. *Імідж і репутація: сучасні тенденції і виклики*. Міжнар. наук.-практ. конф. 2022. С. 98–102.
3. Бондаренко Н. Україна під «новою парасолькою грамотності». *Нова педагогічна думка*. 2020. №2 (120). С. 55–59.
4. Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Соціокультурний вимір інфомедії в умовах глобальної нестабільності. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 1 (52). С. 27–46.

5. Козаченко Н. П. Критичне мислення в контексті зміни наукового етосу. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2020. 2(46). С. 38–46.
6. Кочубейник О. Інфодемія як форма конкуренції проблем на публічних аренах. *Проблеми політичної психології*. 2022. № 11 (25). С. 85–98.
7. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 217 с.
8. Курило В. С., Починкова М. М., Бадер С. О. Формування критичного мислення громадян як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64. Том 1. С. 375–382.
9. Литвин В. М. У битві за імперію: російські наративи проти історичних реалій. *Вісник НАН України*. 2023. № 1. С. 11–26.
10. Ожеван М. В. Інфодемія COVID-19: механізми протидії. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozevan_covid19_infodemia_final-2.pdf
11. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Вип. 30. С. 226–232.
12. Як розпізнати ворожі інформаційні маніпуляції. URL : <https://meta.ua/news/video/173162-kak-ne-popast-v-lovushku-rossiiskoi-propagandi-i-ipso-feiki-rossiyan-o-deokkupirovannih-territoriyah>
13. A dictionary of psychology. Oxford University Press, 2015. URL : <https://doi.org/10.1093/acref/9780199657681.001.0001> .
14. Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.
15. Lipman M. Criticalthinking: What can it be ? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46) 1, 1988. P. 38–43.

REFERENCES

1. Batoryhareieva V. S. (2020). Infodemiia yak umova kryminalizatsii kiberprostoru. [Infodemic as a condition for the criminalization of cyberspace]. *Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy* : zb. materialiv Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Kharkiv : KhNUVS. С. 19–21. [in Ukrainian].
2. Bohush D. (2022). Suchasni osoblyvosti informatsiino-psykholohichnykh operatsii (IPSO) v umovakh hibrydnoi viiny RF. [Modern features of information and psychological operations (IPSO) in the conditions of the hybrid war of the Russian Federation]. *Imidzh i reputatsiia: suchasni tendentsii i vyklyky*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. S. 98–102. [in Ukrainian].
3. Bondarenko N. (2020). Ukraina pid «novoiu parasolkoiu hramotnosti» [Ukraine under the «new umbrella of literacy»]. *Nova pedahohichna dumka*. 2020. №2 (120). S. 55–59. [in Ukrainian].
4. Kalynovskyi Yu. Iu., Zhdanenko S. B. (2022). Sotsiokulturnyi vymir infodemii v umovakh hlobalnoi nestabilnosti. [The sociocultural dimension of the infodemic in conditions of global instability]. *Visnyk natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. №1 (52). S. 27–46. [in Ukrainian].
5. Kozachenko N. P. (2020). Krytychne myslennia v konteksti zminy naukovoho etosu. [Critical thinking in the context of changing scientific ethos]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. 2(46). S. 38–46. [in Ukrainian].
6. Kochubeinyk O. (2022). Infodemiia yak forma konkurentsii problem na publichnykh arenakh. [Infodemic as a form of problem competition in public arenas]. *Problemy politychnoi psykholohii*. 2022. 11(25). S. 85–98. [in Ukrainian].
7. Krouford A., Saul S., Metiu V., Makinster D. (2006). Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv. [Technologies for the development of students' critical thinking]. Kyiv: Pleiada. 217 s. [in Ukrainian].
8. Kurylo V. S., Pochynkova M. M., Bader S. O. (2023). Formuvannia krytychnoho myslennia hromadian yak pedahohichna problema. [Formation of critical thinking of citizens as a pedagogical problem]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 64, tom 1. S. 375–382. [in Ukrainian].
9. Lytvyn V. M. (2023). U bytvi za imperiiu: rosiiski naratyvy proty istorychnykh realii. [In the Battle for Empire: Russian Narratives Against Historical Realities]. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2023. № 1. S. 11–26. [in Ukrainian].
10. Ozhevan M. V. Infodemiia COVID-19: mekhanizmy protydii. [The COVID-19 infodemic: countermeasures]. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozevan_covid19_infodemia_final-2.pdf [in Ukrainian].
11. Yuskiv Kh. (2020). Naratyvy rosiiskoi propahandy v Ukraini. [Narratives of Russian propaganda in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriiia filios.-politolog. studii. Vyp. 30. S. 226–232. [in Ukrainian].
12. Yak rozpoznyaty vorozhi informatsiini manipuliatsii. [How to recognize hostile information manipulation]. URL: <https://meta.ua/news/video/173162-kak-ne-popast-v-lovushku-rossiiskoi-propagandi-i-ipso-feiki-rossiyan-o-deokkupirovannih-territoriyah> [in Ukrainian].
13. A dictionary of psychology. Oxford University Press, 2015. URL: <https://doi.org/10.1093/acref/9780199657681.001.0001> .
14. Braus J. A., Wood D. (1993). Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps. 500 p.
15. Lipman M. (1988). Criticalthinking: What can it be ? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46) 1. P. 38–43.

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці
Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.*